

NAGY JÁNOS

KERESKEDELEMÜGYI SÉRELMEK AZ 1751. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN

A magyar rendek XVIII. századi első felének országgyűlési szereplésével kapcsolatban a legtöbbször felmerülő probléma a szakirodalomban az adókérdés. A *tractatus diaetalis*, vagyis az országgyűlési alkufolyamat részeként az adók összegéről és milyenségéről folytatott vitáktól, vagyis az uralkodói előterjesztések leggyakoribb tartalmától mindenkor elválaszthatatlan volt a sérelmek ügye.¹ Az 1751. évi diéta kapcsán a szakirodalom arról ír, hogy ennek tárgyalásait — az előző vallásügyi, illetve a háborús előkészületek megszervezésével foglalkozó országgyűlésekhez képest — uralta a pénzügyi kérdés.² A rendek országgyűléseken felmerülő kereskedelmi jellegű sérelmei és gazdaságpolitikai elképzelései általában homályban maradnak e narratívában, noha a külkereskedelem ügye közjogi, sőt öszbirodalmi jelentőséget adott a kérdésnek. Tanulmányomban az 1751. évi országgyűlés sérelmeinek vizsgálatán keresztül próbálom érzékeltetni: mik voltak a rendek kereskedelempolitikai elképzelései a XVIII. század közepén, illetve az adott diétán, a konkrét helyzetben milyen sajtáságos bel-, és gazdaságpolitikai tényezők hatottak az uralkodó, illetve a rendek állásfoglalására. Felmerül a kérdés, hogy mely régiók, vármegyék, városok kereskedelmi jellegű problémái és követelései artikulálódtak az országgyűlési sérelmekben? Befolyásolhatta-e az országgyűlés kimenetele, illetve végzése a szakirodalom és a népszerűsítő irodalom által az 1754. évi vámrendelethez kapcsolt Habsburg-gazdaságpolitika alakulását? Ha igen, akkor hogyan, és kik voltak a korabeli magyar kereskedelempolitika alakító érdekcsoportjai, esetleg politikusai?³

A osztrák kameralizmus gondolkodói a kormányzat számára már a XVII. század második felében kidolgozták a birodalom egységes gazdasági irányításának elméleti alapelveit — adaptálva a helyi viszonyokra — a Nyugat-Európában el-

---

1 *A tractatus diaetalis* fogalmáról: *Szijártó*, 2005. 30–31. p.

2 *Szijártó*, 2005. 248. p.

3 A teljesség igénye nélkül: *Eckhart*, 1922. 5–7., 14–16. p.; *Komoróczy*, 1942. 51–52. p.; *Barta*, 1984. 152–155. p.; *Ember*, 1989a. 664–665. p.; *Kosáry*, 1990. 75–77. p.

terjedt merkantilizmust.⁴ Az új gazdaságelméleti gondolkodás képviselői szerint az állam a közjó érdekében korlátozhatja a szabad kereskedelmet. A merkantilista gazdaságpolitikában nemcsak az áruk típusát határozhatja meg az állam, hanem azt is, hogy a kereskedelmet mely társadalmi rétegek űzhetik.⁵ Az I. Lipót korában fellépő osztrák kameralisták (Johann Joachim Becher, Philipp Wilhelm Hörnigk, Wilhelm Schröder) és a monarchia vezető politikusai (Kollonich Lipót) is a Habsburg Birodalmat — beleértve a Magyar Királyságot is — gazdasági egységként próbálták kezelni, addig a magyar rendek továbbra is Magyarország gazdasági-pénzügyi önállósága mellett törtek lándzsát.⁶ Tudniillik a Habsburg Monarchia vezető gazdasági szakértői úgy vélték, hogy míg a magyar mezőgazdasági termékek és bányakincsek kivételét az örökös tartományokba az uralkodónak támogatnia, alacsony vámtételekkel könnyítenie kell, addig a birodalmon kívülre nagy vámtételekkel el kell vágnia ezen áruk külkereskedelmét. A külkereskedelem növeli a pénzkirámlást a birodalomból és a gazdasági függőséget a külföldtől.⁷ Eközben a magyarországi rovására a Lajtán túli ipart fejleszteni kell és ezt a nyugati birodalomfél gazdaságának felvevőpiacává kell tenni — gondolták.⁸ Az eszmék azonban a gyakorlatban ritkán érvényesültek ennyire tisztán: a dinasztia gyakori háború, a gazdasági trendek, a rendek ellenállása vagy az egyes kormányiszervek partikularizmusa miatt nem alakult ki egy egységes, következetesen végigvitt gazdaságpolitika.⁹

A téma tárgyalása során a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Regnicolaris Levéltárban (N szekció) és a Magyar Királyi Kancellária Levéltárban (A szekció) található országgyűlési sérelmi listákat, feliratokat, illetve kirá-

---

4 A merkantilizmus általános jellemzői és esélyei a Habsburg Monarchiában: *Mezey*, 2011. különösen 181. p. A merkantilizmus „eredeti”, francia változatára: *Hajnal*, 1988. 424–436. p. A merkantilista alapú, de Magyarországra — a birodalmi érdek miatt — felemásan alkalmazott kormányzati politika XVII. századi gyökereire jó példa a Kollonich Lipót nevével fémjelzett „berendezkedési tervet”: *Einrichtungswerk*, 2010. Ugyanezen kötetben Varga J. János bevezető tanulmánya tér ki erre: *Varga J.*, 2010. különösen: 67. p. A merkantilizmus kereskedelem-felfogására: *Komoróczy*, 1944. 24–28. p.

5 *Komoróczy*, 1944. 28. p.

6 A kameralizmus XVIII. századi bécsi kormányzati körökben való hosszú távú hatására: *Otruba*, 1963. 29. p. és *Klingenstein*, 1994. 191. p.

7 A pénzkirámlás megakadályozása az országból az osztrák kameralisták egyik legfontosabb célja volt: *Sandgruber*, 1995., illetve *Einrichtungswerk*, 2010. 141–142., 225. p.

8 *Ember*, 1989. 664–665. p.; *Kosáry*, 1990. 75–77. p.

9 A Habsburg-gazdaságpolitika improvizatív alkalmazására: *Ember*, 1989b. 504–505. p., *Eckhart*, 1922. 5–7. p.; *H. Balázs*, 1987. 24. p.

lyi leiratokat, továbbá országgyűlési naplókat használtam fel. A teljesség igénye nélkül idézem majd néhány vármegye partikuláris jellegű, de az országos problémákat árnyaló követutasítását. Először a kérdéskör kutatástörténetét mutatom be, majd rekonstruálni próbálom a *tractatus diaetalis* folyamatába illesztve a kereskedelemüggyel kapcsolatos panaszokat. Nem tartom feladatommak a korabeli Habsburg-gazdaságpolitik(ák) bemutatását, viszont a diétai forrásanyagban előbukkanó kereskedelemügyhöz kapcsolódó kérdéseket a vonatkozó gazdaságtörténeti irodalom megállapításaival kívánom ütköztetni.

Historiográfiai áttekintés: Habsburg-kereskedelempolitika kontra magyar rendiség

A magyar gazdaság- és politikatörténet-írást már intézményesülésének kezdetei óta foglalkoztatta a Habsburgok — Berzeviczy Gergely óta használt kifejezéssel — Magyarország számára sok szempontból előnytelen, a szerzők által ún. „gyarmatosító” gazdaságpolitikájának kérdése.¹⁰ Horváth Mihály 1841-ben megjelent, az „*Ipar és kereskedelem története Magyarországon*” című művében már foglalkozott az országgyűlés kereskedelmi sérelmeivel. Ebben megállapította, hogy Magyarország külkereskedelme az osztrák tartományok kereskedelmi politikájának függvénye volt: leginkább a vám-, és harmincadrendszer Magyarország számára legtöbbször előnytelen jellege határozta meg.¹¹ Majd fél évszázaddal később Marczali Henrik a XVIII. századról szóló összefoglaló munkájában Horváth Mihály értékelését vette át, de hangsúlyozta a korabeli magyar nemesi mentalitás antikapitalista jellegét, kereskedelemtől való ódzkodást is.¹² Eckhart Ferenc 1922-ben jelentette meg művét a Habsburg Monarchián belüli Magyar Királyság gazdasági problémáiról. Interpretációja szerint az osztrák örökösödési háborút (1740–1748) követően Mária Terézia elvesztette iparilag is legfejlettebb tartományát, Sziléziát, ezért az állami bevételek növelésének érdekében reformo-

---

10 Magyarország, mint osztrák gyarmati kérdésről: *H. Balázs*, 2005. 255. p. és 264. p.

11 *Horváth*, 1841. 156. p.

12 *Marczali*, 1898. 320–325. p. Vele együtt kortársa Grünwald Béla is hangsúlyozta eredetileg 1888-ban megjelent (történetpolitikai jellegű) könyvében a magyar nemesség antikapitalista mentalitását, de elismerte, hogy „kevés műveltebb politikus” azért felszólalt az országgyűlésen a kereskedelem fejlesztése érdekében. Ezzel együtt is törekvéseik eredménytelenek maradtak. A mű új kiadása: *Grünwald*, 2001. 204. p.

kat kívánt bevezetni a Habsburg Monarchiában.¹³ Eckhart a bécsi kormánykörök Magyarországot sújtó gazdasági diszkriminációjának legfőbb okát a nemesi adómentesség fennmaradásában találta meg. A köztelherviselés a Haugwitz-féle reformok során az örökös tartományokban 1748–1749-ben megvalósult modelljét Magyarországon a királynő saját elhatározása és az 1751. és 1764–1765. évi diéták érezhető ellenállása miatt nem lehetett bevezetni.¹⁴ Az adóreform, illetve az adóemelés elmaradásából származó jövedelmeket az uralkodó a Magyarországot ellehetetlenítő vámok, illetve vámrendszer kidolgozásával látta biztosítottnak — vélte Eckhart és nyomában Szekfü Gyula is.¹⁵ Az 1970–1980-as években Kosáry Domokos több írásában, Benda Gyula egy rövidebb cikkében, majd Heckenast Gusztáv több összegzésében foglalt állást amellet, hogy Magyarország függősége és alárendelt fejlődése a Habsburg Birodalom nyugati felének gazdaságilag fejlettebb területeitől már a XVI. századtól számítható. Magyarország döntően agrárország volt és maradt, amely élelmiszerbázisként és nyersanyagforrásként is szolgált az örökös tartományok számára. Strukturális helyzetén a XVIII. századi merkantilista Habsburg-gazdaságpolitika érdemben változtatni nem tudott, legfeljebb azon némely ponton módosított.¹⁶ A fenti szerzők azonban megegyeznek abban, hogy a magyar (birtokos) nemesség az 1750-es évek kormányzati reformjai során sikeresen őrizte meg nemcsak adó-, hanem (saját termékeire vonatkozó) vámmentességét is. A magyar parlamentalizmust vizsgáló legújabb monográfiá-

---

13 *Eckhart*, 1922. 5–7. p.

14 Az 1751. évi országgyűlés előtt a Haugwitz-féle reformok kapcsán a kormányzati körök megpróbálták újragondolni Magyarország helyét a Habsburg Monarchián belül. Az Arneth által 1751-re datált, Mária Terézia számára készült névtelen emlékirat szerzője szerint a reformokat, amik Erdélyben és a Határőrvidéken megvalósultak Magyarországon nem lehet az országgyűlés tudta nélkül végrehajtani. Úgy véli, hogyha az országgyűlés megkerülésével vezetik be az újításokat, akkor annak kellemetlen következményei lesznek, lásd erre: *Arneth*, 1871. 268–354. p. Mária Terézia első politikai végrendelete is kiemeli: Magyarországon nem fog változtatásokat, vagyis reformokat bevezetni a különleges magyar viszonyok miatt. Az ok feltehetőleg „*a különleges magyar viszonyok*” kitételben rejlett, vagyis a rendek várható országgyűlési ellenállásától való félelemben. Kiadta: *Walter*, 1968. 63–96., különösen 90–91. p.

15 *Eckhart*, 1922. 203. p.; *Szekfü*, é. n. 315–316. p.

16 *Kosáry*, 1975.; *Heckenast*, 1974. 502–506. p.; *Heckenast*, 1991. 4–5., 11–12. p. Benda Gyula — az előzőktől némileg eltérő véleménye szerint — a Habsburg-vámrendeleteknek — a gazdasági-társadalmi viszonyok adott fejlettségi fokán — nem volt számottevő hatása az ország gazdasági életére. Benda egy vitacikkében hangsúlyozta, hogy a magyar gazdasági élet fokmérője a XVIII. században még — az akkori népességszám és termelés technikai szintjén — nem az iparosodás, hanem a mezőgazdaság és a kézműipar regenerálódása volt. Erre: *Benda*, 1975. 99–101. p.

ban Jean Bérenger — velencei követjelentéseket vizsgálva — hangsúlyozta, hogy a kereskedelmi sérelmek az 1751. évi diétán fontos szerepet kaptak, mivel a kritikus pillanatokban a rendek az adóemelés megszavazásáért cserében a magyar agrártermékeket sújtó magas kiviteli vámok feloldását kérték a kormányzattól.¹⁷ Az utóbbi szerző feltételezését előzetesen elfogadva térnek rá az országgyűlés kereskedelmi tárgyú tárgyalásainak ismertetésére.

Előzmények: a rendek és a kormányzat elképzelései

A kereskedelmi kérdéskomplexum fontosságával az uralkodó és a bécsi kormánykörök már az országgyűlés megnyitása előtt tisztában voltak. Erre utal, hogy a diéta előkészítésére 1750. november 5-ére összehívott bécsi udvari értekezleten, ahol a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosai is részt vettek, a magyar tanácsosok kifejezték félelmüket, hogy az adóemelést kérő királyi előterjesztésekre a rendek sérelmeik előadásával, többek között a marhakereskedelmet érintőkkel fognak fellépni. A királynő azonban már ekkor kikötötte, hogy csak az örökös tartományokra nem sérelmes rendi követeléseket fogja jóváhagyni.¹⁸ Hogy a válasza mögött rejlő jogi alapokat megértsük, talán érdemes lehet hosszú távon is megvizsgálni a korábbi diéták végzéseit! Több országgyűlési törvényei között is olvashatók ugyanazok a törvénycikkek, amelyek utalnak az ilyen vagy hasonló témájú korábbi törvénycikkek végrehajthatatlanságára, vagyis a királyok részéről a kereskedelmi sérelmek orvoslásának elmulasztására. Sokszor egymásnak is ellentmondanak ezek a törvények.¹⁹ Egy-egy országgyűlési törvény végrehajtása csak azon múltott, hogy a királyi hatalomnak érdekében állt-e az abban foglaltak megvalósítása.²⁰ A törvények legtöbbször csak a pillanatnyi politikai erőviszonyokat tükrözik, céljuk az uralkodók részéről a rendek megnyugtatója, jogaik biztosítása.²¹ Az uralkodók fő érve volt a legtöbb esetben, hogy a magyar külkereskedelmi követelések sértik vagy legalábbis érintik az örökös tartományok

---

17 *Bérenger–Kecskeméti*, 2008. 171–173. p. André Trou, bécsi velencei követ pozsonyi országgyűlésről írott jelentéseit a szerző hosszasan ismerteti.

18 *Horváth*, 1878. 300–301. p.

19 *Komoróczy*, 1944. 58. p. Komoróczy így jellemzi a kora újkori országgyűlési törvényeket: tele vannak ellentmondásokkal, a hatóságok sem tudtak sokszor következetes álláspontot elfoglalni.

20 *Ember*, 1933. 41. p.: „*valamely országgyűlési végzés gyakorlati jelentősége attól függött, hogy az államhatalmat jelentő királyi hatalom meg akarta-e valósítani vagy sem?*”.

21 *Szjártó*, 2005. 30–32. p.

gazdasági érdekeit, ezért ezeket az ügyeket mint „vegyes ügyek”-et, az uralkodó közvetítésével és az illetékes központi kormányzervek bevonásával lehet csak tárgyalni.²² Ennek alapján a külkereskedelmi tárgyúakat nem tekintette a diéta illetékességébe tartozónak. A diéta jogkörének bővítése céljából a magyar rendek 1655 óta többször kívántak közvetlenül az osztrák rendekkel tárgyalni a kereskedelem és a vámügy tárgyában. (Erre találunk példát korábbról: az 1715. évi 91., az 1723. évi 117. és 119., illetve az 1729. évi 2., továbbá az 1741. évi 27. törvénycikkekben is).²³ Érdemes megemlíteni, hogy a vámtarifák ekkor még tartományonként különbözőek voltak a Habsburg Birodalom területén, a központi szabályozásra, egy egységes, az osztrák és cseh tartományokra kiterjedő vámunió létrejöttére 1775-ig még több mint két évtizedet kellett várni.²⁴ Sőt, a magyar korona országain belül is négy vámterület létezett ebben az időben: a legszorosabb értelemben vett Magyarországé, Horvátországé, az Erdélyi Fejedelemségé és a Bánságé.²⁵

A magyarországi kereskedelem problémáinak megvizsgálására és az országot is érintő vámrendszer reformjának előkészítésére — a korábbi diéták végzéseitől sarkallva — Mária Terézia 1741-ben egy külön udvari bizottságot küldött ki, de ennek munkája ekkor még eredménytelenül zárult le. 1751-ben aztán a magyar vámügy rendezését az uralkodó saját hatáskörében rábízta az 1746-ban felállított Kereskedelmi Főigazgatóságra (*Universal-Kommerz-Directorium, Oberkommerzdirektorium, Commerzdirectorium*), amelynek létrejöttétől fogva feladata volt a vámügy birodalmi szintű reformja, a külkereskedelem és ipar fejlesztése.²⁶ A magyar szakirodalomban nem ismert, de Adolf Beer egyik munkájából tudható, hogy a kormányzserv még az országgyűlés kezdete előtt 1751. február 8-i ülésén napirendjére vette a magyar kereskedelemügy rendezését.²⁷

---

22 A Habsburg-uralkodók érvelésükben támaszkodhattak az 1569. évi 38. törvénycikkre, amely elismerte azt, hogy a had- és pénzügyek nem tisztán magyar ügyek, hanem vegyes ügyeknek minősülnek. Erre: Nagy, 1971. 14–15. p.

23 Az említett 1715., 1723., és 1729. évi törvények: MT, 1900. 512–513., 648–649., 667–668. p.; az 1741. évi 27. törvénycikk: MT, 1901. 36–37. p.

24 Eckhart, 1922. 10–11. p. A XVIII. század közepén az osztrák örökös tartományok sem alkottak még gazdasági egységet, a korban a hét tartomány hét önálló vámterületet alkotott. Az egységesülés 1753-ban vette kezdetét, amikor Cseh- és Morvaország, illetve Osztrák-Szilézia területét vonták össze egy vámövezetté.

25 Szekfü, é. n. 314. p.

26 Fournier, 1887. 332–333. p.

27 Beer, 1893. 237–326. p., a magyar ügyekről szóló tárgyalások: 280–281. p.

Az április 22-én kezdődő diéta alatt a Kereskedelmi Főigazgatóság tovább ülésezett, amelyek során nagy vitát váltott ki az Erdély, a Határőrvidék és Magyarország közötti belső harmincadvám-vonal lebontásának terve, illetve a rendek harmincadvám alóli mentességének kérdése.

A rendek június 3-i sérelmi listája

A rendek június 3-i felirata foglalkozott először és összefoglalóan a kereskedelemügyi panaszokkal.²⁸ Feliratukhoz mellékelték az ország sérelmeit, amelyek orvoslására kérték Mária Teréziát. Ebben részletesen ecsetelték az ország gazdasági problémáit. A szokásos panaszlista az utóbbi évek dögvészéről, sáskajárásáról, a nagy árvizekről, máskor aszályokról, illetve a rá következő idők bő terméséről és az ennek következtében beálló nyomott terményákról mind arra szolgáltak, hogy a rendek az ország számára kedvezőtlen vámrendszer lazítására rábídják az uralkodót. A rendek szerint a fenti csapások bármilyen nagyok is, mégis könnyebben elviselhetőek volnának, ha a kereskedelem nem pangana és a termelőknek módjuk lenne gabonájukat, szarvasmarháikat és borukat külföldön eladni.²⁹ A karok és rendek a panaszlista 44. pontjában kérték a királyt, hogy a magyar vámrendszer reformját — 1715 óta a törvényekben többször felmerülő kérdést — a Helytartótanács javaslatának felhasználásával, az országgyűlés alatt és annak felügyeletével hajtsák végre.³⁰ Felemlgették azt is, hogy a nemeseknek és a szabad királyi városok polgárainak saját szükségleteikre vásárolt termékek,

---

28 MNL OL A 95 10. tétel (13. doboz), 65–75. ff. Pozsony, 1751. június 3. A felirat bevezető részének tartalmát ismerteti: *Horváth*, 1878. 303–304. p. A sérelmeket — noha a kancelláriai levéltárban lévő példányon dátum nem szerepel — az egyik országgyűlési napló datálása szerint ekkor fogadták el a rendek és adták át a királynőnek: OK 700.470. *Diarium diaetae regni Hungariae*. 22. p.

29 *Horváth*, 1841. 157. p. Horváth Mihály fordításában a felirat indoklása így hangzik: „*nincs gabona vagy bor eladására semmi alkalom, ezeknek semmi ára, semmi kelete, a kereskedés és közlekedés minden felől elzárva, a szomszéd tartományok mód felett felemelt vámjai által megakadályozva, mi okból, miután ezen ország kézművesek és gyárok hiányában szükségét csak a föld gyümölcseiből pótolhatja*”.

30 MNL OL A 95 10. tétel (13. doboz) 65–75. ff. 44. pont. A vármegyék közül pl. Csongrád utasította követeit, hogy sürgessék a diétán az 1729. évi diéta alatt kezdeményezett gazdasági munkálatokat („*opus oeconomicum*”). Itt feltehetően a hazai vámtűgy reformját sürgető 1729. évi II. törvényre utalt vissza az utasítás: MNL CSML SZL IV.1.b. 16. doboz Csongrád vármegye országgyűlési követutatisása. Csongrád, 1751. április 6. (3. pont).

illetve allódiumaik termékei után is — törvénytelen módon — vámot kellett fizetniük a harmincadhivataloknál (45. pont).³¹ A rendek vámmentessége a szakirodalom szerint ekkorra már inkább a belső vámokra volt érvényes, a külkereskedelmi vámok alól ekkor már csak kivételesen — eseti jelleggel — kaptak felmentést.³² Itt egy régi kiváltság felújítási kísérletéről, és a gazdasági élet új szegmenseire való kiterjesztéséről lehetett szó.³³

A vámmentesség kérdése a kormányzati köröket különösen foglalkoztatta. Erre utal, hogy a Kereskedelmi Főigazgatóság már fentebb említett 1751. február 8-i ülésén a legnagyobb port a rendek vámmentességének kérdése kavarta. Az ülésen a bécsi *Hofkammer* képviselői mellett részt vettek a Magyar Udvari Kancellária tanácsosai (feltehetően felsőbüki Nagy István, Koller Ferenc, Nedeczky Károly) is. Míg a Helytartótanács az általa szerkesztett, az ülésre benyújtott elaborátumában a rendek harmincadvám alóli mentessége mellett érvelt, addig az osztrák kormányzások, illetve felsőbüki Nagy István, magyar kancelláriai és udvari kamarai tanácsos e privilégium jövőbeli megszüntetését javasolta.³⁴ Végül Mária Terézia személyes közbelépése teremtett megegyezést a kérdésben. A jegyzőkönyvön található saját kezű bejegyzése utal arra, hogy a királynő a rendi vámmentességet az allodiális (majorsági) termékekre vonatkozóan látta biztosíthatónak.³⁵

31 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 65–75. ff. 45. pont. Ugyanezen sérelmi lista, de pontos dátum nélküli fogalmazványa fennmaradt a Regnicolaris Levéltárban is: MNL OL N 54 1. csomó, Diaeta anni 1751. Lad T., Fasc. EEE., No. 26.

32 *Komoróczy*, 1944. 75. p., MNL OL N 54 1. csomó, Diaeta anni 1751. Lad T., Fasc. EEE., No. 26. 11. f., 47. pont.

33 A rendek vámmentességi jogával való visszaélésre, tudniillik, hogy minden általuk szállított áru után vámmentességet követeltek maguknak, már korábban az *Einrichtungswerk* is utalt, amit az összeállítók — mint a királyi fiscust nagymértékben megrövidítő kiváltságot — teljesen megszüntetendőnek tartottak: *Einrichtungswerk*, 2010. 225. p.

34 A szövegben szereplő — a magyar rendi felfogással élesen szembemenő véleményt nyilvánító — csak Nagy vezetéknévvel említett udvari kamarai tanácsos feltehetően azonos a Sopron vármegyei jómódú középirtokosi családból származó felsőbüki Nagy Istvánnal (1701–1766), akit a családtörténeti irodalom kancelláriai referensként nevez meg: *Szluha*, 2012. 174–175. p. A bécsi *Hofkammer* magyar tanácsosaként említi Dickson monográfiája két alkalommal is (1754, 1763): *Dickson*, 1987. I. k., 452., 454. p. és *Nagy*, 1971. 171. p.

35 *Beer*, 1893. 281. p. Beer a királynői bejegyzést idézi: „*nachdeme die camer bis hierher und wirklich in possessione ist, wäre es also continuiren wegen bezug deren allodialen ohne in dem patent was davon der auszudrucken, das Patent sehete gern, wan bartenstein es verfasst.*”

Az Erdély és a bánági Határőrvidék határán felállított vámsorompók ellen panaszkodtak a Tiszántúl déli részén fekvő vármegyék és városok a kerületi sérelmi listájukban.³⁶ Érvelésük szerint ezek a külön kormányzott területek is a Szent Korona részei, így az itt szedett belső vámszedés törvénytelen, ezért megszüntetendő (48. pont).³⁷ Arad vármegye rendjei — hivatkozva a vérrel szerzett nemesi kiváltságokra — nemcsak ezt, hanem „konyhai szükségletekre” vásárolt termékek utáni vámszedést is kárhóztatták: „ez nemcsak az adózókra sérelmes, hanem a kiváltságokra nézve is, kik az ősök nagy vérhullatással szerzett tulajdon földükön ily bánásmódban részesülnek.”³⁸ Csongrád vármegye követutasításában is kiemelte, hogy a Tiszán Szegednél szedett harmincadvám szedése törvénytelen.³⁹ Ugyanerre a problémára utalt Szeged szabad királyi város, amikor a Maros és a Tisza mentén felállított harmincadvám, mint „második contributio összeg”-nyi nagyságú vám eltörlését kérte, amit a Temesi Bánát Magyarországhoz való visszacsatolásával látott volna összekapcsolhatónak.⁴⁰ A vármegyék által képviselt rendi állásponttal szembeni véleményt fogalmazott meg a Magyar Udvari Kancellária, amely a már említett 1751. februári értekezleten elutasította az Erdély, a temesi Bánát és a Magyar Királyság közötti vámuniót, azzal érvelve, hogy „Erdély egy különálló, Magyarországgal nem egyesített ország.”⁴¹

Sérelmezték továbbá az ország rendjei, hogy az ország adóinak nagy részét, a harmincad- és bányajövedelmeket kiviszik az országból. Valószínűleg a köznemesség panaszát jeleníti meg az a passzus, hogy az egyházi és világi méltóságok birtokaik jövedelmét — mivel az országon kívül Bécsben laknak — külföldön költik el, ami hasonlóan károsan hat a magyar gazdaságra. Megállapítják, hogy az ország ipara fejletlen, ezért az iparcikkeket is külföldről kell vásárolniuk (6. pont).⁴² Régi követelés volt, hogy a katonaság ruházatát ne külföldön szerezzék be, hanem magyarországi manufaktúrák állítsák elő (17. pont).⁴³ Az iptörténeti

---

36 A tiszai vármegyék sérelmi listájában is előfordul: MNL OL N 54, Lad. T., Fasc. EEE., ad 28. (9–33. ff.) „*Postulata et Gravamina I. Cottum Districtus Cis et Trans Tybiscum*” (20. pont).

37 MNL OL A 95.13. doboz, 10. tétel, 65–75. ff. 6. pont.

38 Idézi: Márki, 1895. 373. p.

39 MNL CSML SZL IV.1.b. 16. doboz Csongrád vármegye országgyűlési követutasítása. Csongrád, 1751. április 6. (4. pont)

40 MNL CSML IV.1003.a. 5. köt. Szeged város követutasítása. Szeged, 1751. április 5. (9. pont), illetve sérelmi listája ugyanott (2. pont).

41 Beer, 1893. 281–281. p.

42 MNL OL A 95. 13. doboz, 10. tétel, 124–125. p. 6. pont.

43 MNL OL A 95. 13. doboz, 10. tétel, 132. p., 17. pont.

szakirodalom feltárta ennek a sérelemnek a gazdaságtörténeti hátterét. Nevezetesen azt, hogy a XVIII. század elejétől az ezredtulajdonosok szabad kezet kaptak az egyenruha-ellátás terén és többen alapítottak a magyar főurak közül az 1711 utáni két évtizedben katonaposztó gyártásával foglalkozó manufaktúrát. Ezek a vállalkozások rövid életűnek bizonyultak, egyikük sem érte meg az 1751. évi diétát. Végül az 1751. évi országgyűlés által kiadott *regulamentum militare* (katonai szabályzat) lehetővé tette a katonaposztó magyarországi gyártását és hazai beszállítók által való szállítását.⁴⁴ A megyei követutasítások között találni olyat is, mint pl. Nógrád vármegyéjét, amely a szabad kereskedelem engedélyezése mellett tört lándzsát és követelte selyem- és egyéb más textilgyárak felállítását.⁴⁵

Meg kell jegyezni, hogy az instrukciókban és sérelmi listákban előforduló „szabad kereskedelem” (*libera quaestum*) követelésének kitétele sohasem a kereskedelem –állami beavatkozás nélküli — változatára utal, hanem az aktuális szóban forgó áru(k), magyar kereskedelem számára súlyos vámtételé(i)nek csökkentését, illetve forgalmának megkönnyítését jelenti.

Az agrártermékek kivitele akadályokba ütközött a Német-római Birodalom irányába is, köszönhetően az osztrák örökösödési háború következtében beálló „vámháborúnak”.⁴⁶ A szakirodalom megállapítása szerint a német tartományokkal való kereskedelem már az 1750-es években a poroszok által az újonnan elfoglalt Sziléziában bevezetett magas vámtételek, fogyasztási adók, behozatali tilalmak miatt megtört, illetve a porosz udvarral kezdeményezett tárgyalások 1750 táján sem vezettek eredményre.⁴⁷ Ezek után nem meglepő, hogy a június 3-i sérelmi lista arról tudósít, hogy az örökös tartományok nagy, egy-egy ökor árának egyharmadát is kitevő vámtételei ellehetetlenítették a külkereskedelmet Augsburg, Nürnberg és más, főleg dél-német városok felé.⁴⁸ A rendek számára „fájdalmas” — ahogy írják —, hogy amíg a magyar kereskedők Bécsen túl nem hajthatják marháikat, addig a bécsi kereskedők (és mészárosok) alacsony

---

44 *Endrei*, 1969. 54. p. és *Heckenast*, 1989. 627–641. p., különösen 639. p. A rendiség és a *Regulamentum* viszonyára az 1751. évi országgyűlésen l. *Schramek*, 2011. 110–113. p.

45 MNL NML IV.1.f. Instructio. Losonc, 1751. március 15. (14. pont).

46 A porosz udvar már 1741-ben magas fogyasztási adókkal gátolta a magyar borok bevitelét az újonnan meghódított Sziléziába. A porosz–osztrák viszonyt a magyar kereskedelem szempontjai alapján tárgyalja: *Fournier*, 1887. 336–337. p.

47 *Beer*, 1898. 25., 55. p.

48 *Komoróczy*, 1942. 40. p. A nyugat felé tartó marhakereskedelmi útvonal a korban Magyaróvár–Bécs–Regensburg–Augsburg vonalon keresztül északnyugat irányban Strassburg felé, illetve észak felé Nürnberg irányába vezetett.

vámteteleket fizetve vásárolják föl a magyar állatállományt.⁴⁹ Sőt, a Bécs felé tartó magyar kereskedőknek Bruck (Bruck an der Leitha) város árumegállító joga miatt kitérőt kell tenniük útjuk során.⁵⁰ Moson vármegye követutasítása panaszolja, hogy különösen 1748 óta a kiviteli vámok nagyon megemelkedtek, így az Ausztriába irányuló borkivitel ellehetetlenült, a marhaexport pedig emiatt és a már említett bruck-i kitérő miatt nagyon megrágult. A marhákat — a hazaiak helyett — birodalmi kereskedők vásárolják össze és adják tovább a bécsi mézárásoknak, így 4–6 hét alatt 9–10 forintnyi hasznot szereznek. Mindezekért kérik a rendeket, hogy dolgozzanak ki egy új vámtarifát a magyar kereskedők számára a bor- és marhakivitel szabadságának biztosítására.⁵¹ A külkereskedelmi hitelezés szabályozatlansága is számos panaszra adott okot. Magyaróvár és Győr magyar marhakereskedői az országgyűléshez intézett magánlevelükben annak a panaszuknak adtak hangot, hogy az általuk hitelből összevásárolt marhákért a bécsi mézárások nem fizetnek, ezért hitelezőik lefoglalják áruikat, sőt őket magukat is lefogatják.⁵² Hogy a fenti sérelmek súlya érzékelhető legyen, érdemes hangsúlyozni, hogy a marhakereskedelem az ország gazdasági húzóágazata volt a korban: még a XVIII. század elején is a nemzeti összjövedelem 50–60%-a származott a marhahajtásból, bár ez a későbbiekben csökkent. A XVIII. század első felében ez Magyarország külkereskedelmi volumenének kb. 41–42%-át jelentette, ami a XVIII. század második felére 20%-ra esett vissza.⁵³ A Bécsen túli hajtási tilalom egyébként elsősorban a birodalmi főváros élelemellátását szolgáló intézkedésnek tekinthető. Az uralkodók számára Bécs gabonával és hússal való ellátása volt az elsődlegesen fontos: míg a korszakban a város húsellátásának ¼-ét, ⅓-át Magyarországról biztosították, addig Moson és Pozsony vármegye gabonát exportált Bécs és Alsó-Ausztria piacaira. A vitathatatlan bécsi kereslet mellett megállapítható, hogy a többi örökös tartomány saját termelőit kívánta előnyben részesíteni az amúgy olcsóbb magyar árukkal szemben megemelt vámtarifáival.⁵⁴ André Trou velencei követ jelentésében is utal arra, hogy a magyar rendeknek

---

49 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 127. p., 8–9. pont.

50 MNL OL N 54 1. csomó, Lad T., Fasc. EEE., No. 26. 10.f., 41. pont.

51 MNL GYMSML ML IV.502.b. 1. doboz. Moson vármegye országgyűlési követutasítása (1751) (fogalmazvány), 10. pont.

52 MNL OL E 584. 23. csomó, 77–78. ff. Győri és magyaróvári kereskedők panaszlevele. H.n. 1751. április 5.

53 *N. Kiss*, 1979. 85., 109–110. p.

54 *Belitzky*, 1932. 46., 64–66. p.

1741-ben tett ígéretet a királynő a Bécs felé vezető úton kivetett magas vámok csökkentéséről — az osztrák tartományok termelőinek érdekei miatt — tíz éven keresztül sem teljesítette.⁵⁵ A forrásokban tapasztalt erőteljes osztrák érdekérvényesítés némileg ellentmond a kérdésről szóló összefoglalóknak. A szakirodalom Eckhart nyomán hajlamos volt visszavetíteni a dualizmus korának viszonyait a XVIII. század közepére, amikor azt állította, hogy az örökös tartományok iparilag fejlett területek voltak és Magyarország agrártermékeire nagyarányú keresletet mutattak.⁵⁶ A korabeli örökös tartományokban a manufaktúra-ipar fejlődése még gyermekcipőben járt — kivétel talán Alsó-Ausztriát és Csehország-Morvaországot, illetve a kicsiny Osztrák-Sziléziát –, ezek a területek ekkor még önellátóak voltak, mint a kora újkorban általában.⁵⁷

A sérelmek között előkelő helyet foglalnak el a borkivittel kapcsolatos panaszok. Ezeknek a követeléseknek a háttérben az 1745 óta porosz kézen lévő Szilézia irányába történő magyar borexportra kivetett magas (ausztriai) vámok elleni tiltakozás állt. Emiatt a kivitel legnagyobb részét szolgáltató borvidékek, nevezetesen a pozsonyi (Modor, Bazin, Szentgyörgy) és a soproni (Sopron, Ruszt) hagyományosan erre a piacra termelő városainak bortermelői szenvedték el a legnagyobb kárt.⁵⁸ Ennek magyarázata a fentiekén túl, hogy az osztrák tartományok maguk is jelentős bortermelők voltak, ezért nem engedhették be versenytársaikat saját piacukra.⁵⁹ Sőt, az osztrák borok nagyarányú magyarországi behozataláról is vallanak a források.⁶⁰ Így Modor, Szentgyörgy és Bazin városok követei az alsótábla július 1-jei ülésén már azért tettek panaszt, hogy az osztrák és a morvaországi borok Magyarországra való behozatala miatt saját boraikat eladni nem tudják, így az állami adóterhet is alig tudják fizetni. Az osztrák, illetve morva borokat importáló hazai földesurak saját szabadságjogaik sérelmének veszik — folytatják

---

55 *Bérenger–Kecskeméti*, 2008. 171. p.

56 *Kosáry*, 1990. 76–77. p.

57 Az osztrák örökös tartományok korabeli gazdasági fejlődésére: *Heckenast*, 1991. 6. p. és *Heckenast*, 1973. 202. p. Bővebben az osztrák gyáripar fejlődéséről közöl forrásokat és ad bevezetőt Gustav Otruba forráskiadványa: *Otruba*, 1981. különösen: 30., 47. p.

58 *Takáts*, 1903a. 373–374. p. és *Takáts*, 1903b. 476–480. p.

59 *Takáts*, 1903a. 373. p. és *Eckhart*, 1922. 204. p. A szakirodalom már a XVII. századra is kimutatta az osztrák borok nyugat-magyarországi jelenlétét, amivel összefüggésben állt a soproni és szentgyörgyi borok iránti kivitel visszaesésével: *Komoróczy*, 1944. 14–15. p.

60 *Takáts*, 1903a. 373–374. p. Takáts Sándor közlése szerint Mária Terézia alatt évenként már kétszer-háromszor annyi osztrák bor jött be Magyarországra, mint amennyi magyar az örökös tartományokba.

a naplók – ha a külföldi borbéhozatalt megtiltanák, ezért a városi követek csak arra kérték a diétát, hogy tegye szabaddá a magyar borok kivitelét.⁶¹ Ruszt sérelmi irata szerint a város szinte csak a borból él: a hagyományos sziléziai piac elvesztését súlyosbították az előző évek rossz termései, illetve a város több ezer forintos adósságai, ezért kérte adóalapjának csökkentését.⁶²

A borkereskedelem problémájával sokat foglalkozott Zemplén vármegye követutasítása is. A neves tokaji aszú hírnevének megvédése érdekében követelte zsidó és görög „imposztorok”, vagyis azon kereskedők borainak elkobzását, akik földbirtokkal helyben nem rendelkeznek, mivel ezek más régiókból (Gyöngyös, Eger, Miskolc környékéről) hozott gyengébb minőségű borokkal vegyítik a tokajit, és alacsonyabb áron adják el hegyaljai néven.⁶³ Mindezzel — vonták le a következtetést — csak kárt okoznak a helyi birtokos nemeseknek.⁶⁴ Tudnivaló ugyanis, hogy a zempléni birtokos nemesség (pl. Okolicsányi, Palásthy, Szentiványi, Szirmay, Sztáray családok stb.) — ellentétben a túlnyomóan csak borméréseket üzemeltető dunántúlival — maga is bekapcsolódott a borkereskedelembe.⁶⁵ Tokaj-Hegyalj megérte a szőlővel foglalkozni, mert az ebből származó haszon a ráfordítások három-négyszeresét, szélsőséges esetben nyolc-tíz-szeresét is visszahozhatta.⁶⁶ Nem lehetett ez máshogy Felső-Magyarország többi megyéjében sem. Zemplénben a század végén átlagban a nemesi jövedelmek kb. 15%-a származott a szőlő- és bortermelésből, sőt — a Tokaj-Hegyaljához tartozó településeken — ez akár bevételek felét is elérte (ebbe még nem számítva bele a

---

61 OSZK Ktt. Fol. Lat. 623. Diarium diaetale cum actis universi. 180. p. A tárgyalások kicsit részletesebb elbeszélése: OK 700.470. 89. p.

62 MNL OL N 54 Lad. T., Fasc. GGG., No. 38. (53–54. ff.)

63 MNL BAZML SFL IV.2001. a. 42. kötet. Varannó, 1751. február 11. 21. pont. A borhamisításról: *Feyér*; 1981. 208–209. p. A hazai görögnek nevezett kereskedők magyar borkivitelben vállalt szerepét bemutatja: *Búr*, 1978. 281–313. p.

64 Itt ugyan nem hivatkoznak rá, de az 1741. évi 29. törvénycikk végrehajtásáról lett volna szó, vagyis a borhamisítók borainak elkobzásáról: *Eckhart*, 1918. 360–361. p.

65 Sajnos a század közepének zempléni birtokviszonyaira vonatkozóan levéltári kutatást nem folytathattam, viszont a fellelt adatok kirajzolhatnak bizonyos hosszú távon is érvényes jellegzetességeket: *Feyér*; 1981. 205. p. A szakirodalom is említi, hogy 1741-ben a Hegyalja egyik legjobb termést hozó helyéről a Szirmay- uradalom Bécsbe exportál bort Bécsbe 5400 forint értékben: *Feyér*; 1981. 213. p. H. Balázs Éva Berzeviczy- monográfiájában utal egy 1775 körül szerveződő felső-magyarországi nemesi családokból álló borkereskedelmi társaság tervére, amelyben a Zemplén megyében is birtokos Okolicsányi és Szirmay família tagjai is részt vettek: *H. Balázs*, 1967. 36. p.

66 *Orosz*, 1999. 177–181. p.

kb. 20%-nyi bormérésből és kocsmáltatásból származó vagyont).⁶⁷ A vetélytársnak is tekintett görögök ellen nem először próbált fellépni Zemplén vármegye felsőbb fórumokon: már 1747-ben kérte a tokaji görög kereskedőtársaság betiltását a Helytartótanáctól, ekkor még sikertelenül.⁶⁸ Hasonlóan a felső-magyarországi nemesség borkereskedelemben való érdekeltségét jelzi Szabolcs vármegye 1751. évi követutasításának egyik pontja, amely nemcsak, hogy kizárta volna a görögöket a borkereskedelemből, hanem egyedül a nemesség számára privilegizálta volna ezt az értékesítési formát.⁶⁹ Figyelemreméltó, hogy Zemplén vármegye 1751. évi diétára küldött két követe (Okolicsányi János, Szirmay Ádám) is a fentebb említett borkereskedelemben is érintett famíliákba tartozott, így talán személyes családi érdekeltség is megbújhat a követutasítás követeléselei között.⁷⁰ Hasonlóképpen panaszkodtak utasításuk 21. pontjában a zempléni rendek a „moszkvai”-ak, tehát az orosz cári udvar borszükségetét kielégítő tokaji Orosz Borvásárló Bizottság működése miatt.⁷¹ Az eredetileg 1733-ban alapított, orosz katonatisztek által irányított kolónia nemcsak a még tőkén lévő, de a későbbiekben a legjobb minőségű bort adó szőlőt vásárolta föl a szorult helyzetben lévő gazdaktól, hanem törvénybe ütköző módon szőlőföldet is vett bérbe vagy zálogba a helyi birtokosoktól. Sőt, házakat, pincéket is zálogolt a tokaji kincstári uradalom területén.⁷² Továbbiakban panaszkodtak a zempléniak, hogy a lengyelországi kereskedőket — akik a tokaji bor legnagyobb vásárlói voltak — a tokaji aszú kivitelekor túl magas vámtételekkel terhelik meg, amit ezután csökkenteni kell. Ez a passzus arra az ellentétre utal vissza, ami a birtokos nemesség és a kincstár érdekei között feszült. Egyfelől a magyar birtokosok nem szívesen kereskedtek maguk, hanem

---

67 Barta, 1997. 185., 188. p.

68 Komoróczy, 1944. 151. p.

69 Szabolcs vármegye követutasításának kivonatát közli: MNL BAZML SFL IV.2001.a. 42. kötet. 203. p.

70 Lásd 65. lábjegyzetben hivatkozottak, továbbá Szirmay Ádám borkereskedelmi tevékenységére: MNL OL P 1842 1. csomó 2. tétel. Szirmay I. Ádám tolcsvai és erdőbényei birtokaira vonatkozó iratok. Fasc. V., No. 36. 146–149. f. A majorsági borok kereskedelméből származó jövedelmek (1758).

71 MNL BAZML IV.2001.a. 42. kötet. Varannó, 1751. február 11. 140–162. p., (21. pont).

72 A bizottság öt szőlőföldet, egy parlagföldet, három házat (pincével) vett zálogba Tokaj-Hegyalján. A külföldiek magyarországi birtokszerzését már az Aranybulla tiltotta, majd ezt az 1660. évi 30. törvénycikk is megismételte. A bizottság működésére: Tardó, 1963. 110., 113–115. p. és V. Molnár, 1997. 3–4. sz., 568–578. p., különösen 577. p. A termés előfelvásárlására: Feyér, 1981. 205. p.

sokkal inkább várták el, hogy a kereskedő házhoz jöjjön az árujukért. Másfelől tükrözte a kincstári uradalom érdekeit is, amely a külföldi faktoroktól a kincstár számára befolyó vámjövedelem növelésében volt érdekelt.⁷³

Az országos sérelmek és kívánalmak között szerepelt — az 1715. évi 117. évi törvénycikk végrehajtásaként — a magyar mezőgazdasági termények Buccari és Trieszt kikötőjén keresztül Észak-Itáliába, főként Velence felé való kivitelének szorgalmazása.⁷⁴ III. Károly óta foglalkoztatta a kormányzatot a magyar agrártermékek tengeren keresztül való exportjának gondolata, de ez objektív okokból ekkor még nem sok sikert hozott.⁷⁵ Ebbe a régióba szárazföldön keresztül a XVI. század óta hagyományosan jelentős számú szarvasmarhát exportált Magyarország, azonban 1747-ben egy Milesy nevű itáliai kereskedő monopóliumot kapott Velence felé irányuló marhakereskedelemre. Közben a marhahajtási útvonalnak számító Stájerország és Karintia megemelte vámtételeit, aminek következtében a magyar marha itt eladhatatlanná vált. A velenceiek ezután jóval olcsóbban az Oszmán Birodalom területéről, Albániából és Boszniából szereztek be hússzükségletüket. A rendek kérték az uralkodót, hogy lépjen közbe a Velencei Köztársaságnál a régi kereskedelmi kapcsolatok felélesztése érdekében, illetve a velenceieknek a törökökkel kötött szerződése miatt. Panaszukban a kincstár érdekeire hivatkoztak, hogy érdekeltté tegyék a kormányzatot a régi szisztéma megjavításában: Magyarországra a legutóbbi időkig a jószágkereskedelemből 600 000 forint folyt be évente, amiből 30 000 forint vámként a kincstárat gazdagította. Most a fenti változtatások miatt ez már nem folyik be, panasztáltak. Kérték továbbá az osztrák örökös tartományokban megemelt vámtételek csökkentését.⁷⁶ A rendek azt is sérelmezték, hogy az Oszmán Birodalom alattvalóiként a görögöknek nevezett kereskedők — kihasználva a nekik nyújtott kedvezményeket — sok ezer marhát hajtottak a Balkánról Magyarországra.⁷⁷

A követutasítások tanúsága szerint a dél-dunántúli megyéket érintették leginkább e fent vázolt gazdasági változások. Baranya vármegye például a török alattvalókkal való kereskedelmet követutasításában károsnak nevezte. A vármegye szerint a kereskedők — különösen az albánok — sok pénzt „*juttatnak a pogányok kezére*”, és visznek ki a monarchia területéről. A vármegye ezért kérte

---

73 Kómoróczy, 1944. 46–47. p.

74 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 125–127. p. (7. pont).

75 A tengeri kereskedelmi próbálkozásokra utal: Fournier, 1887. 354–355. p.

76 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 125–127. p. (7. pont).

77 Horváth, 1841. 184–185. p.

e kereskedelmi forma megszüntetését.⁷⁸ Ehhez tudni kell, hogy az 1699. évi karlócai béke óta a kereskedelmi egyezmények különös vámkedvezményt nyújtottak a Porta alattvalóinak, amit a Habsburg uralkodók politikai-diplomáciai okokból nem mertek felfüggeszteni. A török alattvalók a magyarországi állatkereskedelmet kezükhöz ragadva olcsóbb árakkal versenyhelyzetbe kényszerítették a helyi kereskedőket — erre reagáltak Baranya megye rendjei.⁷⁹ A szomszédos Somogy vármegye instrukciójában sürgette a török alattvalók sertéskereskedelmének visszaszorítását.⁸⁰ A balkáni sertéskereskedelemmel kapcsolatos rendi sérelmekről alkotott képünk a vonatkozó helytörténeti és néprajzi szakirodalom segítségével tovább árnyalható. Ennek alapján megállapítható, hogy a dél-dunántúli régióban XVIII. század elején-közepén a makkoltató disznótartásba és értékesítésbe az uradalmak (pl. Festetics, Czindery családok) mellett a módos parasztság is bekapcsolódott. Nemcsak konkurenciát jelentett számukra a görögnek nevezett kereskedőréteg jelenléte, hanem a Balkán felől nyugat-északnyugat felé haladó kondák a termést is veszélyeztették a térségen való áthajtás során.⁸¹ A sertéskereskedelem útvonala a Dráva-mentén húzódott végig Baranya és Somogy megyéken keresztül: Mohács–Nagyharsány–Siklós–Vajszló–Sellye–Darány–Babócsa–Kanizsa vonalon haladt Stájerország felé.⁸² Somogy legfőbb sertéstenyésztő körzetei egyébként a Zselichen és a Dráva-menti községek erdeiben voltak.⁸³

A királynő június 6-i válaszában kérte először a királyi előterjesztések, ezek közül is a legfontosabbnak, a *contributio* ügyének tárgyalását a diétától, cserében kilátásba helyezte a sérelmek orvoslását. Kiemelte ezek közül a hadi *regulamentum* újraszabályozásának, a harmincadvámok, illetve Trieszten és Buccarin keresztül bonyolítandó kereskedelemnek az ügyét, amelyekről azonban kikötötte, hogy mivel ezek az örökös tartományok alattvalóit is érintik, ezért az országgyűlésnek ezekről az „udvari kormánysszervekkel” kell tárgyalni.⁸⁴ Az uralkodó a rendi feliratra azonban tételes választ ekkor még nem adott. Június 27-én még egy, az adó-

---

78 MNL BML IV.1.e. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések. Baranya vármegye 1751. évi követutasítása. Pécs, 1751. március 2., 11. és 14. pont (140–141. p.)

79 *Eckhart*, 1918. 357–358. , 369–370. p.; *Búr*, 1978. 286. p.

80 *Melhárd*, 1906. 29–30. p.

81 Az uradalmak és a paraszti áruterelés érdekeire: *Takács*, 1986., *Gőzsy*, 2005. 12–14. p. A balkáni sertéskereskedelemre: *Érdűjhelyi*, 1902.

82 A somogyi és baranyai sertéstenyésztésről és kereskedelem útvonaláról: *Kiss*, 1993. 137–138. p.

83 *Szili*, 1988. 142–143. p.

84 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No. 4. 13–14. f. Pozsony, 1751. június 6.

megszavazást sürgető és az országgyűlés mielőbbi befejezését kilátásba helyező leiratot küldött a diétának.⁸⁵ A rendeknek szóló részletes válaszára július 24-ig kellett várni, aminek létrejöttében fontos szerep jutott az uralkodó bizalmasának, Johann Christoph von Bartenstein bárónak.

Johann Christoph von Bartenstein báró kereskedelemügyi elképzelései

Mária Teréziának az 1751. évi diétához való viszonyulásában, illetve az uralkodói leiratok tartalmának megfogalmazásában jelentős szerep jutott Bartenstein bárónak, a Titkos Konferencia titkárának. Szerepe az eddigi országgyűlés-történeti szakirodalomban nem ismert, noha számos, az uralkodóhoz írott levele maradt fenn ebből az időszakból, amelyben a rendi sérelmek kapcsán számos kereskedelmi tárgyú javaslatot fogalmazott meg.⁸⁶ Az osztrák szakirodalom is említi, hogy Mária Terézia számos alkalommal kérte ki tanácsát kereskedelmi kérdésekben.⁸⁷ Johann Christoph von Bartenstein (1689–1767) egy strasbourg-i protestáns polgári családból származott. Strasbourg-i jogi tanulmányok után beutazta Európát, többek között járt Párizsban, Bécsben. 1715-ben magántisztviselőként Bécsbe telepedett, majd egy évvel később katolizált, hogy állami szolgálatba léphessen. 1727-ben a Titkos Konferencia titkára lett, amely hivatalában mindkét uralkodó bizalmasaként 1753-ig maradt, majd a *Directorium* alelnökévé emelkedett. Közben 1727-ben birodalmi, 1744-ben osztrák báróságot kapott. 1751-től a trónörökös, József főherceg nevelője is volt.⁸⁸

Bartenstein először június 12-i levelében reflektált a rendek kereskedelmi tárgyú sérelmeire. Ebben azt tanácsolta a királynőnek, hogy az országgyűlés irányába egyrészt mutassa ki anyai gondoskodását a Magyar Királyság ügyei iránt, másrészt lépjen föl a rendek méltánytalan követelésével szemben.⁸⁹ Kérte a ki-

---

85 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No. 5. Pozsony, 1751. június 27.

86 A leveleket kötete függelékeként, de feldolgozatlanul, néhány lábjegyzetnyi kommentárral kiadta: *Hornig*, 1903. 160–180. p. I–VIII. levél.

87 *Klingenstein*, 1994. 194. p., *Beer*, 1893. 281. p. Utóbbi szerző idézi a Kereskedelmi Főigazgatóság 1751. február 8-ai ülésével kapcsolatos uralkodói kéziratot, amelyben Mária Terézia Bartensteinre bízta a magyarországi harmincad reform-tervezet megfogalmazását.

88 Életpályára: *Arneth*, 1871. b. 6. p.; *Macartney*, 1969. 24–25. p.; *Peper–Walling*, 2009. 177., 180–183. p.

89 Mária Terézia, mint „népeinek közös anyja” reprezentációs képre újabban: *Kökényesi*, 2012. 302–321. p.

rállyant, hogy információit jutassa el a Magyar Udvari Kancelláriához. Úgy értékelte, hogy Magyarországra a marhák és más termények eladásából az örökös tartományokból nagy vagyonok áramlottak, de a tartományok az osztrák örökösödési háború miatt anyagilag kimerültek, így ez a „*beneficium*”, vagyis a kedvező vámtetelekkel való kereskedelem Magyarország számára egy időre megszűnt. Bartenstein a magyar törvényeket idézte érveléséhez, nevezetesen azt a kitételt, miszerint „*Őfelsége többi örökös tartományai sérelme és elnyomása nélkül*” hasznos lesz szem előtt tartani a kereskedelem szabályozásakor. Noha a magyar rendek a megszokott kereskedelmi szabályzatok szerinti fejlesztést kívánják, de a külföldieket kényszeríteni nem, hanem csak csalogatni lehet az országgal való kereskedelemre. Mindezt az uralkodó részéről amúgy is erősen támogatott triezszi kereskedelmi társaságot is fel kell virágoztatni, aminek nagy szerepe lehet a magyar agrártermékek kivitelének elősegítésében.⁹⁰

Ehhez kapcsolódóan érdemes kitérni egy a bécsi kormányzati körök és a magyar politikai elit közös érdekelttségét tükröző ügyre! A III. Károly óta az Adrián folyó tengeri kereskedelmi kísérleteknek ugyancsak egy fontos epizódja lehetett a magyar termékek (főként egri borok) eladására társult holland kereskedőtársaság alapítása 1751 táján. A kereskedőtársaság alakulása beilleszkedett abba a tendenciába, amely az aacheni béke (1748) után jellemezte az osztrák gazdaságpolitikát, miszerint új jövedelemforrásokat próbált találni az elveszett Szilézia kiesett bevételei helyett.⁹¹ Ilyen bevételi forrás volt a tengeri kereskedelem. A társult hágai holland tőkésék Trieszt kikötőjéből szállítottak volna magyar bort Hollandiába: Amszterdamba, majd Hágába egy bizonyos magyar faktor, Szentmártoni János Péter közvetítésével.⁹² A kezdeményezés egyik értelmi szerzője IV. Vilmos hollandiai helytartó egykori bécsi udvarba küldött különleges megbízottja, William

---

90 Mária Terézia tengeri kereskedelmi ígéretei nem voltak légből kapottak. Már 1750-ben levantei kereskedelmi társaság alakult Triesztben, amelyben holland és angol tőkésék a magyar gabona, bor, méz, fa, viasz és osztrák posztó tengeren keresztül való kivitelére szerződtek. A vállalkozásban a királynő férje, Lotharingiai Ferenc császár is jegyzett részvényeket. Erre: *Fournier*, 1887. 354–355. p., *Komoróczy*, 1944. 179–180. p.

91 Fiume és Trieszt 1719-től szabad kikötői státust élveztek. Trieszt privilégiumát Mária Terézia 1745-ben megerősítette. 1751-ben felépítette a Molo San Marco-t ugyanitt. Ugyanebben az évben Fiumében a gyarmati cukor feldolgozására cukorgyárat hozott létre. Irodalma: *Fournier*, 1887. 354. p., *Otruba*, 1963. 142–143. p.

92 MNL OL P 200 8. csomó, Fasc. 18., No. 21. (1751) Acta educationum vini Hungarici in exteras provincias concernentia (93–98. f.).

Bentinck gróf lehetett.⁹³ A kezdeményezésnek valószínűleg megnyerhették Esterházy Ferenc tárnokmestert is, akinek levelezése között maradtak fenn az ügyre vonatkozó iratok.⁹⁴ Felmerül a kérdés, hogy a potenciális beszállítóként megjelenő magyar nagybirtok képviselői — közöttük a megnevezett Esterházy tárnokmester — vajon mennyire komolyan érdeklődhetnek a megnyíló külkereskedelmi lehetőségek iránt? Erre némi mentalitástörténeti adalékot szolgáltat Niczky Kristóf egy kéziratban maradt gazdasági tárgyú értekezése, amely feltehetően nem sokkal 1751 után keletkezett. Írása szerint a nagy mágnáscsaládok sarjai (Batthyány, Erdődy, Esterházy, Károlyi) töltik be az ország vezető államigazgatási- és katonai tisztségeit, de hivatalaik költséges volta miatt annál inkább rá lennének szorulva az új típusú jövedelmi forrásokra — így terményeik piaci eladására is —, de ők e helyett a „kereskedelem megvetésével” inkább gátolják annak fejlesztését.⁹⁵

Bartenstein indítványa szerint a nagyon magas útvámok, úgy mint a kiviteli-, és transito vámokat (harmincadvám) csökkenteni kell, amit Ófelsége már el is rendelt. A dunai borkivittelt akadályozó vámok mérséklése érdekében a bajor udvarral már hasonlóképpen zajlottak tárgyalások. Megállapítja, hogy alig ütközik akadályokba már a marhahajtás a Velencei Köztársaságba, illetve a dél-német városokba, többek között Augsburgba és Nürnbergbe. Egyszóval a rendeket meg kell győzni, hogy a királynő szíven viseli a kereskedők közötti egyenlőség elvét, vagyis, hogy nem tesz különbséget a magyarországi és osztrák örökös tartományokból érkező kereskedők között. Ófelsége ezért még a diéta alatt tárgyalni fog a követekkel, nehogy az ügy a diéta végére halasztódjon, és az az országnak helyrehozhatatlan kárt okozzon. Bartenstein ezután kifejezte kívánságát, hogy néhány összehívott követ előtt ismertetni kell a fogalmazványt, és véleményt kell kérni tőlük a tervezetről. A magyarországi katonaság igényeit kielégítő hazai szövetek gyártása tárgyában azonban Rudolf Chotek grófot⁹⁶ kell megkérdezni, vajon milyen mértékben lehet

---

93 Bentinck gróf személyére lásd a következő forráskiadvány Adolf Beer által írt bevezetőjét: *Beer*, 1871. III. p.

94 MNL OL P 200 8. csomó, Fasc. 18., No. 21. (1751) Acta educationum vini Hungarici in exterris provincias concernentia (93–98. f.).

95 Niczkyben egy feltörekvő köznemes- család fiatal sarját kell látnunk, ezért megállapításait a régi mágnáscsaládokkal szemben talán némi fenntartással kell olvasni. OSZK Ktt. Fol. Lat. 2334. *Volumen speciale projectorum, relationum, opinionum et tractatum politicorum, Hungariam concernentium, collectum.... a comite Cristophoro Niczky című* kötetben: „Hungarisches Bancal-Negotium betreffend cautela generalis” 103–105.f.

96 Rudolf von Chotek gróf (1707–1771), a cseh helytartótanács referense, majd a Habsburg Monarchia kereskedelem- és gazdaságpolitikájának összehangolásáért felelős *Universal-Kommerz-*

ezt a magyaroknak megengedni. Összevetve a Bartenstein levelében foglalt javaslatokat a királynő július 24-i leiratával, megállapítható, hogy abba tanácsadója gondolatait, némely ponton annak megfogalmazását vette át.⁹⁷

Bartenstein ezen túl július 21-i, az országgyűlés alatt íródott levelében értekezik a magyarországi kereskedelem fontosságáról, ugyanakkor több általános, a magyar politikai-társadalmi rendszer elmaradottságát bíráló megjegyzést is tett. Úgy ítéli meg, hogy a hagyományos rendi-ellenzéki gondolkodás az országra nézve káros, ezért — noha az ország alkotmányos berendezkedését alapvetően fenntartandónak gondolja — szükséges az örökös tartományokkal való szorosabb és kölcsönösebb kapcsolat kiépítése. Ennek fő eszközét a kereskedelemben látja, amely nemcsak a nemesség, hanem az alattvalók számára is kézzelfogható haszonnal járhat. Magyarország olcsó terményeivel hasznára lehet a monarchiának, mivel az örökös tartományok és a magyar területek kölcsönösen kiegészítik egymást gazdaságilag.⁹⁸ Ezért különösen fontos a külkerkedelem fejlesztése Magyarország számára. Véleménye szerint minél több magyarnak kellene külföldön megfordulnia, az ottani viszonyokat megismernie, mivel ez annál nagyobb hasznára válhat az országnak. Viszont végtelenül károsak a csak Magyarországot ismerő és az azon kívüli világról semmit nem tudó — tegyük hozzá — maradi nemesek, akik — saját anyagi-hatalmi eszközeik által — hazájukban a nemzet (*natio*) tagjai között megkedveltetve magukat, hasznosnak hiszik magukat. Bartenstein levelében még néhány ponton — a felvilágosodás jegyében — minősíti a rendek képmutató magatartását. Így például a hadiadó emelése ellen az adófizető nép nyomorult állapotára hivatkozó, de visszaélésnek minősített kiváltságaihoz ragaszkodó magyar rendekről írt.⁹⁹

Directorium elnöke 1749-től és az ugyanakkor alakult adriai tengeri kereskedelem fejlesztéséért felelős *Hofkommission für Triest* elnöke. 1761-től főkancellár. Életrajzi adatait hozza és jellemzi: Beer, 1893. 238–239. p, Walter, 1968. 88. p.

97 Hornig, 1903. 167–169. p.

98 A birodalom gazdasági egységét később, 1762-ben kelt, a császárnéhez címzett emlékiratában is hangsúlyozta, nevezetesen azt a kameralista tételt, hogy a Habsburg Monarchia önálló is tudna maradni. Magyarország felesleges agrártermékeit pedig a tengeri kereskedelem segítségével, Fiume és Trieszt kikötőin keresztül lehetne piacra vinni: *Armeth*, 1871. 209. p.

99 Hornig, 1903. 173–175. p.

A diéta befejezése: az uralkodó július 24-i és augusztus 22-i leirata

A királynő az országgyűlésnek július 24-én küldött válaszleiratában megígérte a külkereskedelmi sérelmek egy részének orvoslását azzal a kitételrel, hogy azok, úgy mint a harmincadok reformja vagy a tengeri kereskedelem fejlesztése az örökös tartományok sérelmére lehetnek, ezért a bécsi udvari kormányzatszervek véleményét is kell kérnie a döntés előtt. A leirat fölhozza, hogy Magyarországra az utóbbi években a — hadikonjunktúra miatt — agrártermékekből jelentős készpénz folyt be, de mostanra ez a helyzet megszűnt.¹⁰⁰ Mária Terézia beismerte ugyan, hogy az 1741. évi 27. törvénycikket (vagyis a vámreformot) a háborús helyzet miatt nem hajtották végre, de ugyanekkor ígéretet tett arra, hogy a Helytartótanács ki fog dolgozni egy tervezetet a magyar kereskedelem fellendítésére, amiről a diéta végének közeledtével a királynőnek fog majd jelentést tenni.¹⁰¹ A továbbiakban a királynő leirata– Bartenstein június 12-i javaslatából sokszor szó szerint átvéve — azokról a rendelkezésekről szól, amiket már meghozott a kereskedelem fejlesztése érdekében (a trieszti kereskedelmi társaság fejlesztése, a kiviteli-, és transito-vámok csökkentése, a magyar agrárkivitel biztosítása diplomáciai úton Bajorország, dél-német városok, Velencei Köztársaság felé).¹⁰² Külön megígéri a királynő, hogy a török alattvaló „rácok, görögök és örmények” magyarországi állapotbehozatalának ügyében tárgyalni fog a török Portával: ez azonban diplomáciai okokból ekkor nem valósult meg.¹⁰³ Ezen okból kifolyólag a tokaji bort hamisító, főként görög és örmény kereskedők ellen a királynő nem kívánt komolyabban föllépni — hasonlóan félt a török Portával kötött béke megbomlásától –, ezért a kihágások kivizsgálását és megszüntetését visszautalta a vármegyei és városi tisz-

---

100 Ugyanerről tudósít Trou velencei követ is, amit Jean Béranger így interpretált: a királyi leiratok azt állítják, hogy „sok gazdagság áramlott be a Magyar Királyságba az osztrák örökösödési háború folyamán, amelynek során a magyarok jelentős vagyonokat és gazdagságot halmoztak fel”. Erre: *Béranger–Kecskeméti*, 2008. 171. p.

101 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No.7. Pozsony, 1751. július 24. 16–20. f.

102 A megtörtént intézkedésekről sajnos csak szórványos adatokat ismerek: 1751-ben a stájerországi és karintiai határnál lévő vámokat tényleg csökkentette az uralkodó: *Eckhart*, 1922. 215. p.

103 Valójában a bécsi Habsburg-udvar félt attól, hogy az 1739. évi belgrádi békét a török Porta az alattvalói ellen kezdeményezett eljárás miatt felbontja és szövetségben az ellenséges Poroszországgal harapófogóba szorítja majd a Habsburg Monarchiát. Az Oszmán Birodalom területtől érkező kereskedőkkel szemben a hatóságok ezért csak félmegoldásokat fogantatosítottak. Az ellenük sorolt panaszok azonban nem szűntek meg az 1751. évi diétával. Ismert például a magyarországi kereskedők panaszirata a Kereskedelmi Igazgatósághoz 1751–52 tájáról. Erre: *Eckhart*, 1918. 362–363., 364–365. p.

tikarok hatáskörébe. Végül a magyarországi katonaság ruházatának hazai előállítását szorgalmazó rendi követelést a kormányzat visszautasította, azzal érvelve, hogy a birodalomnak közös hadserege van, amelynek közös a ruházata is.¹⁰⁴

A kereskedelemügyi sérelmek az országgyűlés végén, augusztus 21-én kerültek elő újra, amikor a „szabad kereskedelem” tárgyában kidolgozott sérelmek tervezetét az alsótábla a főrendekhez küldte át, hogy azt ismételten terjessze fel a királynőnek. Az egyik országgyűlési napló rámutat arra, hogy mely intézkedést tartották a sérelmek közül a legfontosabbnak a rendek. Ezen pontok közül csak egyet említett és emelt ki a szöveg: az előző diéta harmincadvám ügyével kapcsolatos határozata (1741. évi 27. törvény) végrehajtásának sürgetését.¹⁰⁵ Az augusztus 22-én elküldött 20 pontos kereskedelmi tárgyú feliratban a rendek számot vetettek azzal, hogy a tárgyat érintő pontokat a királynő a diéta végére hagyta, ezért ezekről „az idő rövidsége miatt tárgyalni és határozni nem lehet.” A fent vázolt körülmények miatt a rendek a királynő „anyai gondjaira” bízzák a június 3-i feliratban már felsorolt ügyek elintézését. Ezen túl arról panaszkodnak, hogy a megemelt vámok által ellehetetlenített külkereskedelem miatt terményeiket eladni nem tudják, így a hadiadó fizetésére is képtelenek. Kérik, hogy a királynő találjon módot arra, hogy az osztrák és morvaországi kereskedők (részben mészárosok) magyarországi állatfelvásárlásai akadályoztassanak meg.¹⁰⁶

A hadiadó mérséklésének követelése és a törvények megszerkesztésének állandó halasztása (mint fent láthattuk) úgy tűnik, hogy a *tractatus diaetalis* során jó ütőkártya volt a rendek kezében a kereskedelmi sérelmek orvoslásának elérésére.¹⁰⁷ Az uralkodó a rendi feliratra adott válaszában már augusztus 22-én megígérte a rendeknek, hogy a Velencei Köztársasággal és bajor udvarral tárgyalni fog a magyar áruk vámjának csökkentése érdekében. Megállapítja, hogy Itáliában gabonahiány van, ezért jó piaca lehet itt a magyar gabonának. Elhatározta, hogy az adriai-tengeri kereskedelem támogatása érdekében az exportálandó termékek vámját csökkenteni fogja. Kilátásba helyezte továbbá, hogyha az osztrák örökös tartományokban nem lesz húshiány, akkor a dél-német birodalmi városok irányá-

---

104 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No.7. Pozsony, 1751. július 24. 16–20. f.

105 OK Diarium diaetae anni 1751. 700. 470. 133. p.

106 MNL OL A 95 1. csomó. 10. tétel. 197–199. ff. „*Reflexiones statuum et ordinum super resolutionibus regiis, ad 20. puncta postulatum sub 3° mensis Junii submissa, beingne impertis.*”

107 A királynő ugyanis a diéta mielőbbi befejezését várta: a diéta törvényben előírt hossza ugyanis három hónap volt. A jelen lévő Trou velencei követ is július végére tervezte, hogy az országgyűlés befejezi munkáját: *Bérenger–Kecskeméti*, 2008. 173. p.

ba megengedi a szabad kereskedelmet. Ígéretet tett arra, hogy a bécsi mészárosoknak a magyarországi kereskedők felé fennálló tartozásai behajtásának ügyében tájékozódni és határozni fog. A korábbiakhoz képest új elem volt a leiratban, hogy az uralkodó kivonta a diéta hatásköréből az átfogó kereskedelmi szabályozás feladatát és rábízta a Kereskedelmi Igazgatóságra, amelynek a Magyar Kamara és a Magyar Udvari Kancellária delegáltjaiból álló tagokkal kiegészülve kellett kidolgozni a vámrendeletet.¹⁰⁸ Az Igazgatóság működését azonban a rendek által megszabott keretek korlátozták. Erre utal a szakirodalom azon közlése is, hogy 1751-ben a magyar kormányzervek a nemesség vámmentességének fenntartása mellett érveltek az Igazgatóságnak küldött átiratukban. Az 1754. évi vámrendelet aztán ezeknek, az országgyűlés hatására elindított, de a magyar javaslatoktól már némileg elrugaszkodott munkálatoknak lett végeredménye.¹⁰⁹ Az 1751. évi országgyűlésen is hangoztatott rendi követelések közül elsősorban a nemesi vámmentesség (sőt hatályának kiterjesztése) és az agrártermékek osztrák tartományok felé történő, kedvezőbb vámtételekkel való beszámítása épült be a vámrendeletek közé és hosszú távon is meghatározta az osztrák–magyar kereskedelem viszonyrendszerét.¹¹⁰ Jellemző, hogy kereskedelmi sérelmek a törvények közé — az előző diéta végzéseivel ellentétben — már nem kerültek bele, a rendek rábízták ezen ügyeket a leendő királyi szabályozásra. Ennek ellenére az ország kereskedelempolitikáját továbbra is a hosszú távú gazdasági szempontok mellett sok esetben továbbiakban is a pillanatnyi politikai és pénzügyi (fiskális) érdekek határozták meg.¹¹¹ Mint fentebb láttuk a birodalom politikaformáló vezetői közül többen ekkorra már felismerték, hogy Magyarország kereskedelmét szervesen be kell kapcsolni a Habsburg Monarchia gazdasági vérkeringésébe, azzal, hogy agrártermékei értékesítési lehetőségeit megkönnyítik. Így nagyobb teherviselésére is képes lehet majd — vélték.

Sőt nemcsak az osztrák, illetve a magyar elitet foglalkoztatta a probléma, hanem a magyarországi marhakereskedelemben érdekelt városállam, a Velencei Köztársaság elitjét is. A bécsi velencei követ, Trou gróf 1749-ben egyik jelenté-

---

108 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad. T., Fasc. CCC., Ad No. 12. Pozsony, 1751. augusztus 22. „*Benigna Resolutiones Caesarea Regiae ad viginti puncta postulatorum per dominos Status et Ordines Regni ulterius etiam demissi exhibita*” (76–79. ff.). Horváth Mihály összefoglaló művében a leiratot augusztus 23-ra datálja: *Horváth*, 1878. 305–306. p.

109 *Eckhart*, 1922. 45. p.; *Kosáry*, 1990. 78. p.; *Ember*, 1989b. 663. p.

110 *Komoróczy*, 1942. 51–52. p.

111 Jó példa erre az 1764–65. évi diéta sérelmi listája, amely az előző kereskedelemügyi pontjait sok ponton ismétli: *Horváth*, 1841. 173–174., 176., 184–185. p.

sében arról írt, hogy Magyarország nem tud több közterhet elviselni, ha azonban agrártermékei eladására — a vámok megszüntetésével — lehetőséget kapna, akkor sokkal virágzóbb lehetne, mint jelen állapotában.¹¹² Az 1751. évi diétáról írott velencei követjelentések mutatják, hogy a Trou gróf figyelemmel kísérte a diéta eseményeit, különösen a kereskedelmi ügyek állását. Felfigyelt többek között ennek fontosságára, amikor arról írt, hogy a vármegyei követek az adóemelés elfogadásáért cserébe a „szabadkereskedelem” elfogadásának követelésével zsarolták a kormányzatot.¹¹³

Összegzés

Összegzésképpen megállapítható, hogy az 1751. évi országgyűlésen az adóösszeg megajánlása körül mérgesedtek el a viták, de a magyar rendiség főként külkereskedelmi jellegű sérelmei is fontos elemei voltak a *tractatus diaetalis*nak. Az a szakirodalom által hangsúlyozott megállapítás, hogy a pénzügyi kérdések először ezen a diétán kerültek előtérbe, nemcsak az adóvitákra, hanem a kereskedelemügyre is érvényesnek tekinthető. Az ügy fontosságára az emelkedő számadatok is utalnak! Az 1740-es évektől — a kereskedelmi forgalom bővüléséből adódóan — a harmincadvámok állandó növekedést mutattak.¹¹⁴ Az országgyűlés évében, 1751-ben a Magyar Kamara jövedelmi forrásai között (a sómonopóliumon kívül) a második helyen a harmincadvámokból származó bevételek álltak.¹¹⁵

Az országgyűlés kísérletet tett jogkörének bővítésére a külkereskedelem területén, illetve a rendi vámmentesség érvényesítésére, azonban a szabályozás — mivel Bécsben „vegyes ügy”-nek tekintették — uralkodói hatáskörben maradt. A rendiség elképzelése valójában pusztán fikció volt az ország gazdasági értelem-

---

112 Fournier, 1887. 341. p.

113 Bérenger–Kecskeméti, 2008. 172. p. Bérenger így értelmezi Trou 1751 június 26-i jelentését: „a nemesség valóságos zsaroláshoz folyamodott a szabadkereskedelem érdekében: „ha a magyar termékeket nem szabad Ausztriába exportálni, a királyság nem fizeti meg ezt az adót, amelynek összegét egyébként csökkenteni kívánja az alsótábla, mivel ez szerepel a 36 vármegye többségének követutasításaiban.”

114 Nagy, 1971. 160–161. p.

115 Takáts, 1904. 316–317. p. Számszerűen (a működési költségek levonása nélkül) ez 555 556 forintot jelentett, vagyis a kamarai összjövedelem kb. 17,58%-t tette ki.

ben vett függetlenségéről.¹¹⁶ A kiváltságos rétegek saját termékeikre és a saját szükségletekre behozott árukra kiterjedő vámmentességét — a királynő személyes támogatásával — a bécsi kormányzatszervek (Udvari Kamara, Kereskedelmi Főigazgatóság) ellenében sikerült a diétának megvédelmeznie. A tapasztalat szerint a magyar termények magasnak mondott kiviteli vámjait csak időlegesen (pl. rossz termés esetén) oldotta fel a kormányzat, mivel ez a döntően még mezőgazdasági jellegű lajtántúli területek érdekeibe ütközött. Az 1754. évi vámrendelet a korábbi országgyűlések által kezdeményezett, kereskedelemügyet szabályozó munkálatokból nőtt ki, azonban a birodalmi szintű merkantilista gazdaságpolitika jegyében felvetései nem vagy csak részkérdésekben érvényesültek. A birodalom vezető politikusai (Bartenstein) és a gazdasági kérdésekben érdekelt külföldiek (Velence követei) már az országgyűlés alatt felismerték, hogy Magyarországra a birodalom két fele közötti munkamegosztásban külkereskedelme aktivizálásával jelentős szerep fog várni. Bartenstein a reformgondolatok jegyében bírálta a magyar nemesség magába zárkózó, a külföldi tapasztalatokat negligáló mentalitását. A rendiségen belül ugyanakkor — ha tetszik fél lábbal azon kívül állótól — is fölbukkant egy új hang, felsőbüki Nagy István tanácsosé, aki az összbirodalmi érdeket szem előtt tartva, a vámmentesség kiváltságának eltörlése mellett tört lándzsát.

A fentiek alapján elmondható, hogy a kortárs osztrák vezető körökben és az utókorban elterjedt az a kép, hogy a magyar nemesség nem ismerte fel országa elmaradott állapotát, nem törődött az ipar és kereskedelem fejlesztésével: ezeket a feltevéseket ékesen cáfolják a fent idézett források. Egyes vármegyék és városok kereskedelmi sérelmei fényt vetnek a rendek regionális-helyi szintű gazdasági érdekeire. A közvetlen gazdasági érdekelttség az országgyűlési szereplők körében — a forrásbázis szűrt és hiányos volta miatt — egyelőre nem állapítható meg, viszont közvetve, egy-egy régió-vármegye-város vagy családok gazdasági törekvése könnyen hozzákapcsolható volt az adott sérelmi pontokhoz. Míg a Dunántúl nyugati részének megyéi a bécsi tőzsérek és mészárosok, illetve az osztrák–magyar határon felemelt harmincadvámok miatt emeltek szót az országgyűlésen, addig a dél-dunántúli és dél-tiszántúli vármegyék lehangosabban a török alattvaló balkáni kereskedők konkurenciáját kárhoztatták. Utóbbiak — összekötve a gazdasági sérelmet a közjogival — követelték a belső (temesi Bánát, Erdély és Magyar Királyság közti) vámhatárok eltörlését. A felső-magyarországi nemesség is személyesen is érdekelt volt a Lengyel- és Oroszország felé irányuló

---

116 *Endrei*, 1969. 53. p.

borkereskedelemben, ahogy ez Zemplén és Szabolcs vármegye példájából kiderült. A sziléziai piacukat elvesztő nyugat-magyarországi bortermelő városoknak meg kellett küzdeni a lajtántúli bor magyarországi importjával, amellyel szemben egyetlen ellensúlyozó eszköznek a hazai bor szabad kereskedelmének engedélyezését tartották. A magyar fő-, és köznemesség természetesen agrártermékei kivitelében volt elsősorban érdekelt, de ipari érdeklődésének is vannak nyomai (pl. katonaruházat gyártása, textilgyár alapítás). A magyar borok tengerentúli kivitelének gondolatát 1751-ben holland kezdeményezésre a kormányzat karolta föl, de a magyar főnemesség legjelentősebbjeinek gazdasági újításoktól elzárkózó mentalitása miatt körükben az ötlet csak mérsékelt sikert arathatott.

Kitekintés

Felvetődik a kérdés, hogy hol helyezhetőek el a fenti sérelmek és kívánalmak a XVIII. század kereskedelemmel foglalkozó koncepciói között? Lássunk egy példát az összehasonlításhoz a század elejéről! Az 1715. évi országgyűlés által életre hívott ún. *systematica commissio* nagyrészt Károlyi Sándor grófhhoz köthető gazdasági reformmunkálataihoz képest mind mélységükben, mind színvonalukban a század közepi diéta vonatkozó javaslatai messze elmaradnak.¹¹⁷ Általánosságban elmondható, hogy az ország gazdasági helyzetét mindkét korszakban hasonlóan ítélték meg: Magyarországon nincs ipar, pang a kereskedelem, a pénzt — a nemzet kárára — a felsőbb rétegek külföldön, illetve külföldi iparcikkekre költik el, továbbá felismerik, hogy az agrártermékek kivitelében van a gazdaság kitérés pontja. A teljesség igénye nélkül említem meg, hogy az 1715–1722. évi javaslatokhoz képest az 1751. évi sérelmekből (a katonai ruházatgyártás kivételével) szinte teljesen hiányoznak az iparfejlesztésre vonatkozó pontok. A Károlyi Sándor-féle tervezetben még textilgyárak (posztó- és bőrgyárak) felállítását tervezték, a század közepén már erre országos igény nincs, csak egy vármegye követeltetésében bukkan fel egy hasonló kezdeményezés. Szórványosan (Győr, Komárom vármegye) ismét csak az 1764–65. évi diétától bukkannak föl újra az instrukciókban a hazai iparfejlesztést (a manufaktúra-ipart) pártoló vármegyei ja-

---

117 Kónyi, 1932. vonatkozó rész: 170–173. p.

vaslatok.¹¹⁸ Az agrárkivitelt a XVIII. század eleji javaslat még kereskedelmi társulatok szervezésében, az angliai és a hamburgi borkivitel támogatásával képzelte el, addig a század közepi országgyűlési feliratok figyelme ennél jóval kisebb kiterjedésű régióra terjed ki, bár a kereskedelmi gyakorlat — mint látható a hollandiai borkivitel tervezete kapcsán — továbbra sem zárja ki a merészebb ötleteket. A közlekedésfejlesztés terén nagy hangsúlyt kap a *systematica commissiok*ban a vízszabályozás, a csatornaépítések (a Duna, a Tisza és a Balaton szabályozása), addig a század közepén erről országos szinten már nincs is szó. Viszont mind 1715–1722-ben, mind 1751-ben ugyanúgy fontosnak ítélték a rendek a nemesi vámmentesség védelmét, a görög, zsidó és örmény kereskedők tevékenységének korlátozását, illetve a vámrendszer reformját.¹¹⁹

Noha nem alkotnak a szó komolyabb értelmében vett gazdaságpolitikai programot, de a magyar nemesség körében az 1790-es évektől tapasztalható erős közgazdasági érdeklődést mindezek a sérelmek már előlegezik. Egyfelől 1751-ben a rendi privilégiumok biztosítása volt az elsődleges a kereskedelmi sérelmek orvoslásakor. Másfelől a III. Károly-kori bizottsági munkálatokhoz képest a kereskedelmi-gazdasági jellegű, reformkezdeményezések alacsonyabb színvonalon, ám szórványosan mégis jelentkeztek, bűvópatak-szerűen éltek tovább a század közepének országgyűlési szövegeiben. A problémák felvetése és regisztrálása ezekben már megtörtént, komolyabb, rendszerszerű megoldási javaslatok csak később, a XVIII. század vége felé születtek (elég legyen itt az 1790–1791. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság munkálataira, illetve Berzeviczy Gergely vagy Skerlecz Miklós munkáira utalni).¹²⁰

A kormányzati elképzelések, a korabeli osztrák kereskedelempolitika bécsi levéltárakban szunnyadó forrásainak megismerésével, e politika személyi képviselői iratanyagának feltárásával a fenti kép minden bizonnyal tovább árnyalható lehet majd.

118 MNL OL P 1921 1. doboz 1. tétel. Győr vármegye országgyűlési követutasítása. Győr, 1764. május 28. 6. pont és MNL OL P 1928 1. doboz 1. tétel. Országgyűlési iratok. Komárom vármegye országgyűlési követutasításának kivonata (1764). 8. pont.

119 Kónyi, 1932. 170–173. p. A vonatkozó forrásanyag egy másolati példánya: BFL IV.1002. ff. 7. doboz. No. 6. *Systematica politicum oeconomicum militare et juridicum*. 11–39. pont.

120 A kereskedelemügyi bizottság javaslataiban új elem volt — a korábbi sérelmi jellegű politikai törekvésekhez képest —, hogy már — felismerve ennek fontosságát — konkrét javaslatokat tett a hazai ipar fejlesztésére, a magyar gazdaság tökeszegénységét felismerve indítványozta egy állami alapítású kereskedelmi pénztár felállítását. Erre: Benda, 1980. 168–169. p. A XVIII–XIX. század fordulójának két neves közgazdászának életére: Berényi, 1914.; Gaál, 1902.

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV.1002.ff.	Buda város tanácsának iratai. Országgyűlési iratok
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 95	Magyar kancelláriai levéltár. Acta dietalia. Acta dietalia I.
E 584	Királyi jogügyigazgatósági levéltár. gr. Fekete család levéltára
N 54	Archivum regni. Diaetae. Ladula T. Dieta anni 1751
P 200	Esterházy család tatai levéltára. Esterházy család tatai ága. Acta publica regni Hungariae
P 1842	Szirmay (szirmai) család levéltára. Családtagok
P 1921	Bezerédy (szerdahelyi) család ménfői levéltára. Bezerédy Mihály és felesége
P 1928	Bezerédy (szerdahelyi) család ménfői levéltára. Vegyes iratok gyűjteménye
MNL BML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
IV.1.e.	Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
MNL BAZML SFL	Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár

---

IV.2001.a.	Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek
MNL CSML	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
IV.1003.a.	Szeged Város Levéltára. Szeged Város Tanácsának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek
MNL CSML SZL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára
IV.1.b.	Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia)
MNL NML	Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
IV.1.f.	Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
MNL GYMSML ML	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Mosonmagyaróvári Fióklevéltára
IV.502.b.	Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (Acta congregationalia)
OK	Országgyűlési Könyvtár
OSZK Ktt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Felhasznált irodalom

- Arneth*, 1871a *Arneth, Alfred Ritter von*: Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia. In: Archiv für österreichische Geschichte, 47/2. (1871) 267–354. p.
- Arneth*, 1871b *Arneth, Alfred Ritter von*: Johann Christoph Bartenstein und seine Zeit. In: Archiv für österreichische Geschichte. 46. Band. Wien, 1871. 1–214. p.
- Barta*, 1984 *iff. Barta János*: A kétfejű sas árnyékában. Az abszolutizmustól a felvilágosodásig 1711–1780. Bp., 1984. (Magyar História)
- Barta*, 1997 *iff. Barta János*: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom-polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szeptember 12–13. Szerk.: Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter. Debrecen, 1997.
- Beer*, 1871 Aufzeichnungen des Grafen William Bentinck über Maria Theresia: mit einer Einleitung über die österreichische Politik in den Jahren 1749–1755. Hrsg. Adolf Beer. Wien, 1871.
- Beer*, 1893 *Beer, Adolf*: Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebiet unter Maria Theresia. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 13. (1893) 237–326. p.
- Beer*, 1898 *Beer, Adolf*: Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II. In: Archiv für österreichische Geschichte. 86. (1899) 1–204. p.

- Belitzky*, 1932   *Belitzky János*: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Bp., 1932.
- Benda*, 1975   *Benda Gyula*: Megjegyzések Kosáry Domokos cikkéhez. In: *Valóság*, 18. (1975). 99–101. p.
- Benda*, 1980   *Benda Kálmán*: A magyar jakobinusok (1792–1795). In: *Magyarország története 1790–1848. 5/1. kötet*. Bp., 1980. 168–169. p.
- Bérenger–Kecskeméti*, 2008   *Jean Bérenger–Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Bp., 2008.
- Berényi*, 1914   *Skerlecz Miklós báró művei*. Kiadta: Berényi Pál. Bp., 1914.
- Búr*, 1978   *Búr Márta*: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. In: *Történelmi Szemle*, 21. (1978) 281–313. p.
- Dickson*, 1987   *Dickson, P.G.M.*: Finance and government under Maria Theresia 1740–1780. Oxford, 1987.
- Eckhart*, 1918   *Eckhart Ferenc*: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. In: *Századok*, 52. (1918) 356–391. p.
- Eckhart*, 1922   *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922.
- Einrichtungswerk   *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Hsg.: Hg. János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart, 2010.
- Ember*, 1933   *Ember Győző*: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Bp., 1933.

- Ember*, 1989a *Ember Győző*: A Habsburg birodalmi gazdaságpolitika és Magyarország. In: Magyarország története 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 1. kötet. Bp., 1989. 501–507. p.
- Ember*, 1989b *Ember Győző*: Külkereskedelem. In: Magyarország története 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 1. kötet. Bp., 1989. 648–669. p.
- Endrei*, 1969 *Endrei Walter*: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Bp., 1969.
- Érdújhelyi*, 1902 *Érdújhelyi Menyhért*: A magyar-szerb sertéskereskedés története I. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 9. (1902) 98–105. p.
- Feyér*, 1981 *Feyér Piroska*: A szőlő és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Bp., 1981.
- Fournier*, 1887 *Fournier, August*: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Commerzpolitik. In: Archiv für österreichischen Geschichte, 69. (1887) 319–481. p.
- Gaál*, 1902 *Gaál Jenő*: Berzeviczy Gergely élete és művei. Bp., 1902.
- Gőzsy*, 2005 *Gőzsy Zoltán*: Somogy megye kereskedelme és vásárai a XVIII. században. In: Somogyi gazdaság, 11. (2005) 12. sz.
- Grünwald*, 2001 *Grünwald Béla*: A régi Magyarország 1711–1825. Szerk.: Poór János. Utószót írta: Pók Attila. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem)

- H. Balázs, 1967*   *H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795). Bp., 1967.*
- H. Balázs, 1987*   *H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Bp., 1987.*
- H. Balázs, 2005*   *H. Balázs Éva: Merkantilizmus Nyugat- és Közép-Európában: In: Életek és korok. Válogatott írások. Szerk.: Krász Lilla. Bp., 2005.*
- Hajnal, 1988*   *Hajnal István: Az újkor története. Bp., 1936. (reprint kiadása: 1988). (Egyetemes történelem négy kötetben. Harmadik kötet. Újkor)*
- Heckenast, 1973*   *Heckenast Gusztáv: Iparfejlődés a Habsburg-birodalom osztrák és cseh tartományaiiban a XVIII. században (1670–1790). In: Történelmi Szemle, 16. (1973) 188–207. p.*
- Heckenast, 1974*   *Heckenast Gusztáv: A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika. In: Történelmi Szemle, 17. (1974) 502–506. p.*
- Heckenast, 1989*   *Heckenast Gusztáv: Bányászat és ipar. In: Magyarország története 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 4/1. kötet. Bp., 1989. 112–124. p.*
- Heckenast, 1991*   *Heckenast Gusztáv: A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században. Bp., 1991.*
- Hornig, 1903*   *Hornig Károly: Padányi Biró Márton veszprémi püspök naplója. Függetlenül Birónak Rómába tett két jelentése 1752-ből és 1757-ből. Veszprém, 1903. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez)*
- Horváth, 1841*   *Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1841.*

- Horváth, 1878*   *Horváth Mihály*: Magyarország története. Hetedik kötet. Bp., 1878.
- Kiss, 1993*   *Kiss Z. Géza*: Iratok a Dráva- völgyi állatkereskedelem történetéhez. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 24. (1993) 135–176. p.
- Klingenstein, 1994*   *Klingenstein, Grete*: Between Mercantilism and Physiocracy. Stages, Modes and Functions of Economic Theory in the Habsburg Monarchy, 1748–1763. In: State and Society in Early Modern Austria. Charles W. Ingrao (ed.). Oxford, 1994. 181–214. p.
- Komoróczy, 1942*   *Komoróczy György*: A magyar kereskedelem története. Bp., 1942.
- Komoróczy, 1944*   *Komoróczy György*: Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből. Kassa, 1944.
- Kónyi, 1932*   *Kónyi Mária*: Az 1715–22 évi rendszeres bizottság javaslatai (Systema politico-oeconomico-militare). In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. 2. évf. Szerk.: Károlyi Árpád–Angyal Dávid. Bp., 1932.
- Kosáry, 1975*   *Kosáry Domokos*: Magyarország a XVIII. században. Növekedés vagy hanyatlás. In: Valóság, 18. (1975) 1. sz. 13–22. p.
- Kosáry, 1990*   *Kosáry Domokos*: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Bp., 1990.
- Kökényesi, 2012*   *Kökényesi Zsolt*: „A nemesi ifjak minden szükséges tudományra és exercitiumokra neveltessenek” — Mária Terézia uralkodói imázsa a bécsi nemesi iskolák tükrében. In: Helytállás. Tanulmányok a XII. Eötvös Konferencia történeti üléséről. Szerk.: László Gábor–Toronyi Alexandra. Bp., 2012. 291–322. p.

- Macartney*, 1969   *Macartney, C.A.*: Maria Theresia and the House of Austria. London, 1969.
- Marczali*, 1898   *Marczali Henrik*: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig 1711–1815. Bp., 1898.
- Márki*, 1895   *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. 2. rész. A török hódításától napjainkig. Arad, 1895.
- Melhárd*, 1906   *Melhárd Gyula*: Somogyvármegye a rendi országgyűléseken I. 1661–1812. Veszprém, 1906.
- Mezey*, 2011   *Mezey Barna*: Az abszolutizmus esélyei a 18. század eleji Magyarországon. In: Az abszolút monarchia. Szerk.: Képes György. Bp., 2011. 169–196. p.
- MT, 1900   Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900.
- MT, 1901   Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Bp., 1901.
- N. Kiss*, 1979   *N. Kiss István*: Die Bedeutung der ungarischen Viehzucht für Ungarn und Mitteleuropa von 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: International Ochsenhandel (1350–1750). Akten des 7th International Economic Congress, Edinborough 1978. Hrsg.: Ekkehard Westermann. H. n., 1979. 83–124. p.
- Nagy*, 1971   *Nagy István*: A Magyar Kamara 1686–1848. Bp., 1971.
- Orosz*, 1999   *Orosz István*: A borok királya. A bortermelés szerepe és társadalomformáló hatása Tokaj-Hegyalján a 18. században. In: Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Szerk.: Benyák Zoltán–Benyák Ferenc. Bp., 1999. 177–181. p.

- Otruba*, 1963   *Otruba, Gustav*: Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias. Wien, 1963.
- Otruba*, 1981   Österreichische Fabriksprivilegien von 16. bis ins 18. Jahrhundert und ausgewählte Quellen zur Frühgeschichte der Industrialisierung. Hrsg.: Gustav Otruba. Wien–Köln–Graz, 1981.
- Peper–Walling*, 2009   *Peper, Ines–Walling, Thomas*: Ex nihilo nihil fit. Johann Benedikt Gentilotti und Johann Christoph Bartenstein am Beginn ihrer Karrieren. In: Adel im „langen“ 18. Jahrhundert, eds. Gabriele Haug–Moritz–Hans-Peter Hye–Marlies Raffler Wien, 2009. 167–185. p. (Zentraleuropa-Studien 14.)
- Sandgruber*, 1995   *Sandgruber, Roman*: Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Hg. Von Herwig Wolfram. Wien, 1995. (Österreichische Geschichte)
- Schramek*, 2011   *Schramek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 7.)
- Szekfü*, é. n.   *Szekfü Gyula*: Magyar történet. A tizennyolcadik század. VI. kötet. Bp., é. n.
- Szijártó*, 2005   *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Bp., 2005.
- Szili*, 1988   *Szili Ferenc*: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700–1848. Kaposvár, 1988.
- Szluha*, 2012   *Szluha Márton*: Vas vármegye nemes családjai. II. kötet. Bp., 2012.

- Takács*, 1986   *Takács Lajos*: Sertésmakkoltatás a Dél-Dunántúlon a XVIII. században. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 17. (1986) 125–142. p.
- Takáts*, 1903a   *Takáts Sándor*: Magyarország borkivitele Sziléziába 1735-től 1755-ig. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 10. (1903) 373–374. p.
- Takáts*, 1903b   *Takáts Sándor*: Magyarország kivitele Sziléziába és Szászországba 1751-, 1752-, és 1753-ban. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 10. (1903) 476–480. p.
- Takáts*, 1904   *Takáts Sándor*: A magyar kamarai bevételek és kiadások előirányzata 1751-ben. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 11. (1904) 316–317. p.
- Tardy*, 1963   *Tardy Lajos*: A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság első két évtizede (1733–1753). In: Századok, 97. (1963) 107–128. p.
- V. Molnár*, 1997   *V. Molnár József*: Tokaji borok a cárok asztalán. (Adalékok a XVIII. századi hegyaljai borok kiviteléhez). In: Agrártörténeti Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. 568–578. p.,
- Varga J.*, 2010   *Varga J. János*: Die Notwendigkeit zur Neueinrichtung Ungarns nach der Türkenzeit (Einleitung). In: Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690). Hsg.: von János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart, 2010.
- Walter*, 1968   Maria Theresia Briefe und Aktenstücke. Hg.: Friedrich Walter. Darmstadt, 1968.